

3. LIPIDY

- deriváty mastných kyselin (> C 3)
- volné mastné kyseliny
- doprovodné látky

v technologické a potravinářské praxi triacylglyceroly (podle skupenství tuky, oleje), mastné kyseliny, vosky, fosfolipidy

neutrální lipidy

polární lipidy

funkce

- hlavní živiny
zdroj energie
zdroj esenciálních mastných kyselin
- rozpouštědlo významných látek (vitaminů aj.)

obsah v potravinách

zdroj tuků v potravě

získávání surových tuků a olejů, **zdroje**

rostlinné	lisování extrakce	živočišné	tavení extrakce
-----------	----------------------	-----------	--------------------

rostlinné tuky a oleje

rafinace

- odslizování (hydratace), rostlinné slizy, bílkoviny, jejich komplexy   lecithin
- odkyselování (neutralizace)   soli kyselin
- bělení
karotenoidy, chlorofyly
- deodorace
 tokoferoly, steroly

klasifikace

podle konzistence

- oleje (kapalné)
vysychavé   lněný
polovysychavé   slunečnicový/sójový
nevysychavé   olivový
- tuky (plastické, kašovitě)   sádlo
- vosky (tvrdé, nemastící)   včelí vosk

podle struktury

1. mastné kyseliny a jejich mýdla

R-[CH₂]_n-COOH

2. homolipidy (estery mastných kyselin s alkoholy)

2.1 jednosytné alkoholy (vosky)

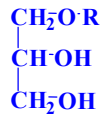
alifatické (ceridy)

CH₃-[CH₂]₂₅-OH

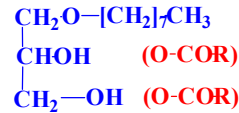
cerylalkohol (včelí vosk)

$\text{CH}_3\text{-(CH}_2\text{)}_{15}\text{-OH}$
 hexadekan-1-ol, cetylalkohol (cetaceum)
 alicyklické (steridy)
 estery sterolů (cholesterolu), triterpenových alkoholů

2.2 dvojsytné alkoholy (glykoly), alkoxylipidy

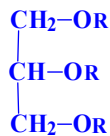

1-alkoxypropan-2,3-diol
(ethery glycerolu)

chimylalkohol
(tuk žraloků)

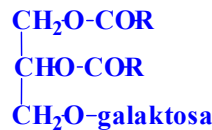
2.3 trojsytné (glycerol)

tuky a oleje

2.4 vícesytné alkoholy

cukry - glykolipidy
 galaktosa
 galaktosidy, digalaktosidy
 diacylglycerogalaktosid (diacylgalaktosylglycerol)

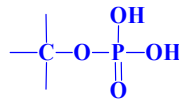
sacharosa
 1-3 MK emulgátory
 6-8 MK nízkenergetické tuky (OLESTRA)

sorbitol (cukerné alkoholy)
 emulgátory

3. heterolipidy 0,5-2%

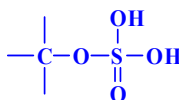
glycerol, MK, další složka
 fosfolipidy

estery MK

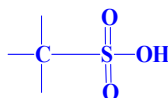

sulfáty lipidů

estery MK

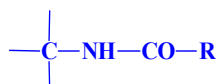

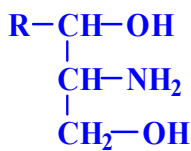
sulfolipidy

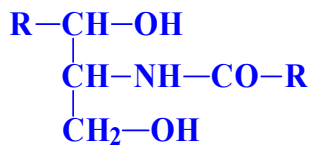
lipamidy

amidy MK

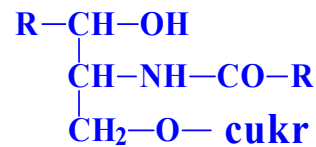

serinol

ceramidy

cerebrosidy

4. komplexní lipidy

proteolipidy (lipoproteiny)

glykolipidy (cerebrosidy)

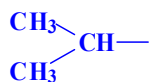
mukolipidy (sialoglykosfingolipidy = gangliosidy)

Mastné kyseliny

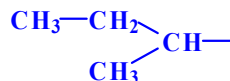
nasyčené

s přímým řetězcem

větvené

iso-

anteiso-

sudý počet atomů C, lichý počet atomů C

tuky, oleje

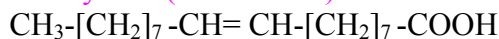
vosky

C₄ - C₂₂

C₂₂ - C₃₆

n =	2	másečná (butanová)	
	4	kapronová (hexanová)	
	6	kaprylová (oktanová)	
	8	kaprinová (dekanová)	
	10	laurová (dodekanová)	
	12	myristová (tetradekanová)	
	14	palmitová (hexadekanová)	16:0
	16	stearová (oktadekanová)	18:0
	18	arachová (ikosanová)	
	20	behenová (dokosanová)	

nenasyčené (monoénové)

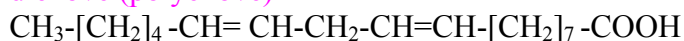
cis-9-oktadecenová

olejová

18:1 Δ 9 *cis*

ω-9

dienové (polyénové)

cis, cis-9,12-oktadekadienová

linolová

18:2 Δ 9,12 all-*cis*

ω-6

trienové

cis, cis, cis-9,12,15-oktadekatrienová

linolenová (α)

18:3 Δ 9,12,15 all-*cis*

ω-3

více dvojných vazeb

eikosatetraenová
arachidonová
20:4 Δ 5,8,11,14 all-*cis*

dokosapentaenová
klupanodonová
20:5 Δ 7,10,13,16,19 all-*cis*

další mastné kyseliny

nenasyčené v neobvyklých polohách

petroselinová

18:1 Δ 11 *cis*

eruková

22:1 Δ 13 *cis*

γ -linolenová

18:3 Δ 6,9,12 *cis*

trans

obsah v živočišných tucích

elaidová

18:1 Δ 9 *trans*

alkinové

cyklické

s O-funkční skupinou: hydroxy, oxo, epoxy, furanové

výskyt

nasyčené C4-C10

nasyčené C12, C14

nasyčené C16, C18

rozvětvené C19, C20

máslo (mléčný tuk)

kokosový, palmojádrový tuk

palmový tuk, živočišné tuky

máslo (z chlorofylu, mikroorganismy bacheru)

C18:1 (olejová)

olej olivový, řepkový,
slunečnicový, podzemnicový
máslo, sádlo, lůj

C22:1 (eruková)

olej řepkový

C 18:2 (linolová)

olej sójový

C18:3 (α -linolenová)

olej lněný

polynenasycené ω -3

rybí tuky

C18:3 (γ -linolenová)

olej pupalkový, brutnákový

C20:4 (arachidonová) aj. ω -6

maso, játra, sádlo, vejce

trans-isomery

živočišné tuky, ztužené tuky

hydroxymastné kyseliny

ricinový olej (pro technické účely)

furanové kyseliny

1-6 % rybí jaterní tuk, do 25 % tuk sladkovodních ryb

esenciální mastné kyseliny

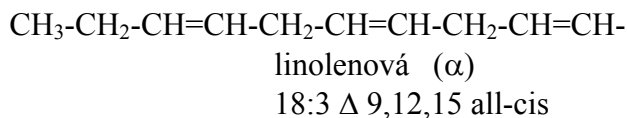
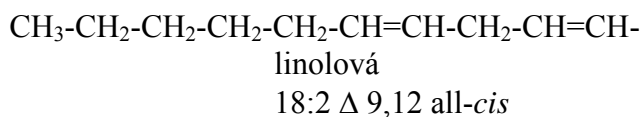
úloha MK ve výživě

zvláštní funkce (vitagen F)

ω -3, ω -6 mastné kyseliny

- aktivní látky membrán (fluidita, flexibilita)
- kontrola propustnosti H₂O kůží

- regulace syntézy a transportu cholesterolu
- prekursory ikosanoidů (prostaglandinů aj.)

další kyseliny v menším množství

~ 1% příjmu energie z tuků

ω -3   prevence kardiovaskulárních chorob

2-10 g   C18:3 Δ 9,12,15 /den

ideální poměr ω -6/ ω -3 = 5/1 (4-10/1)

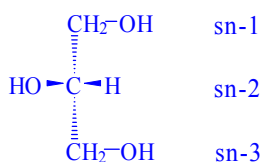
běžný poměr   25/1

metabolismus esenciálních mastných kyselin

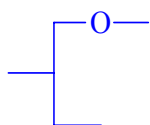
živočichové: ikosanoidy (prostaglandiny, leukotrieny, prostacykliny, thromboxany, lipoxiny)

rostliny: oktadekanoidy

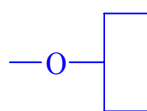
estery glycerolu (5 druhů esterů)

monoacylglyceroly (monoglyceridy)

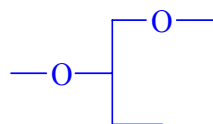

1-monoacyl-*sn*-glycerol

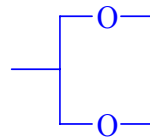

2- monoacyl-*sn*-glycerol

diacylglyceroly (diglyceridy)

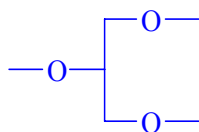

1,2-diacyl-

1,3-diacyl-

triacylglyceroly (triglyceridy)

1,2,3-triacyl-

smíšené, jednoduché, optická aktivita

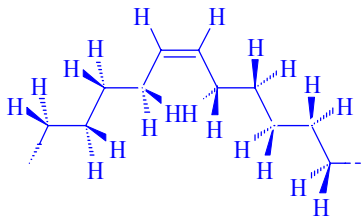
přesně definované (sádlo: U=vnější poloha, jinak vnitřní)

složení lipidů rafinovaných olejů a tuků

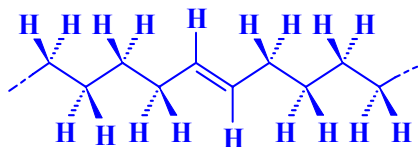
fyzikálně-chemické vlastnosti

bod tání a bod tuhnutí (v určitém rozmezí teplot)

- struktura MK, TAG (počet atomů C, násobných vazeb)
- uspořádání krystalové mřížky
- konformace řetězce nenasycených kyselin (nižší b.t.)

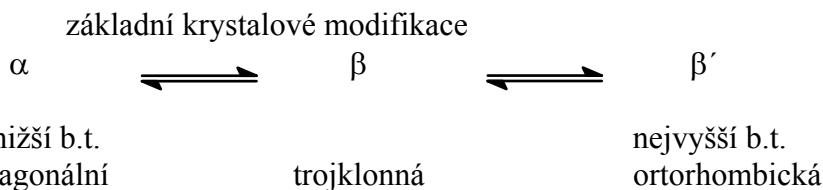

konformace řetězce *cis*-monoenoové kyseliny (*Z*)-

konformace řetězce *trans*-monoenoové kyseliny (*E*)-

- polymorfie

β : sádlo, olivový olej, kakaové máslo, β' : lůj, máslo, řepkový olej

kakaové máslo: 6 polymorfních stavů o b.t. 17,3-36,4 °C, převládá β -3 o b.t. 33,8 °C (b.t. čokolády 32-36 °C)

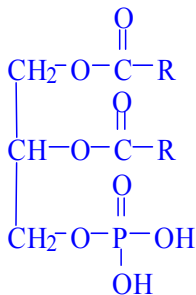
fosfolipidy

obsah

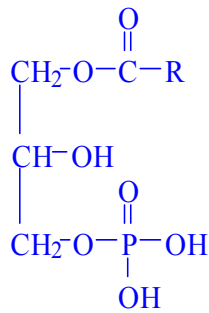
fosfatidy a fosfolipamidy

stabilizace emulzí

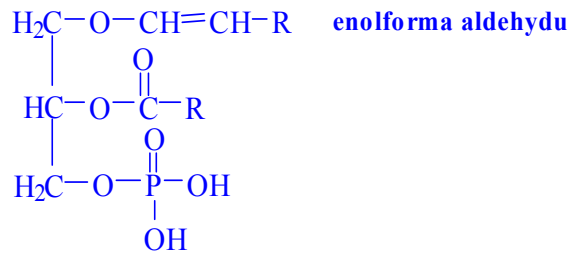
fosfatidy (deriváty fosfatidylu, lyso ~ , plasmalogeny)

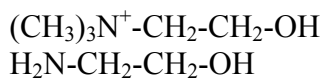
fosfatidová kyselina
fosfatidylcholin

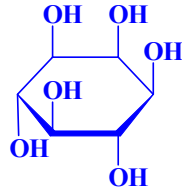
lysofosfatidová kyselina
lysofosfatidylcholin

plasmenová kyselina
plasmenylcholin

cholin (lecithin)
ethanolamin (kefalin)
serin
inositol (*myo*-inositol)

fosfolipamidy

význam

- složky biomembrán
- stabilizátory emulzí
  - olej ve vodě (mléko, majonéza)
  - voda v oleji (máslo, margarín)
- trávení tuků (soli žlučových kyselin)
- steatosa jater

doprovodné látky lipidů

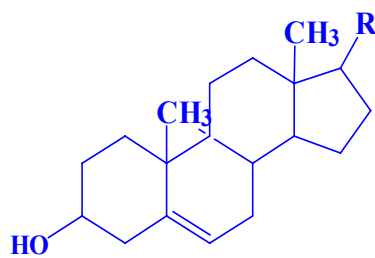
lipoidy, nezmýdelnitelný podíl

steroly

zoosteroly

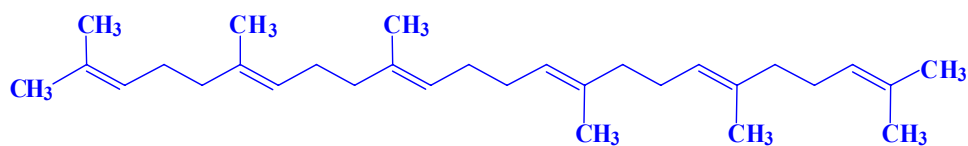
fytoosteroly

mykosteroly

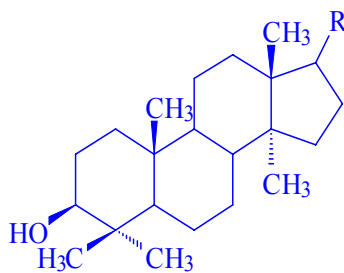
Δ^5 -, $\Delta^{5,7}$ -cholesteny, < C30
 cholesterol
 sitosterol
 ergosterol

uhlovodíky
 obsah

skvalen C30
 nonakosan C29

triterpenové alkoholy
 dimethylsteroly

cykloartenol C30

vitaminy A, D, E, K
 lipofilní barviva